

**OLAMNING O‘ZBEKCHA LISONIY MANZARASI VA UNING
LINGVOKULTUROLOGIYADAGI TALQINI****Kuldashiev Akram Maxmudovich,***O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Professor**Filologiya fanlari doktori (DSc)**E-mail: akrom53@yahoo.com***Qo‘ldasheva Shaxnoza Akramovna,***O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Dotsent,**Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**E-mail: skuldasheva@mail.ru*

Annotatsiya. Mazkur maqolada olamning o‘zbek tili yordamida voqelanadigan milliy, lisoniy manzarasi va uning lingvokulturologiyadagi talqini masalasi haqida so‘z yuritiladi. Ma’lumki, bugungi kunda tilshunoslikka oid tadqiqotlarda “dunyo manzarasi” va “dunyo modeli” atamaları yonma-yon qo‘llanib, ko‘pincha bir xil ma’noda ishlatilmoqda. Ammo bizning fikrimizcha, ushbu tushunchalar o‘rtasida muhim farqlar mavjud. Til, tafakkur va madaniyat o‘zaro nihoyatda uzviy bog‘liq bo‘lib, ular amalda uch tarkibiy unsurdan tashkil topgan yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Bu tarkibiy qismlarning hech biri qolgan ikkita sifat mustaqil ravishda faoliyat yurita olmaydi, ya’ni mavjud bo‘lishi ham mumkin emas. Ularning barchasi birgalikda tashqi olam bilan munosabatga kirishadi, uni aks ettiradi hamda ayni paytda uni shakllantirish jarayonida ham ishtirok etadi. Natijada esa “dunyo manzarasi” deb ataluvchi tasavvurlar yuzaga keladi. Mazkur maqolada mualliflar “dunyo” tushunchasi, “dunyo manzarasi” muammosi, olamning real manzarasi, olamning madaniy manzarasi va olamning lisoniy manzarasi, olamning milliy manzarasi kabi tushunchalarning mohiyatini ochib berishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: Dunyo manzarasi, dunyo modeli, madaniyat, til, tafakkur, olamning lisoniy manzarasi, lisoniy voqelik, nolisoniy obyektivlik, olamning konseptual manzarasi, olamning real manzarasi.

Abstract. This article examines the Uzbek linguistic picture of the world and its interpretation in linguoculturology. It is known that today in linguistic research, the terms "world picture" and "world model" are used side by side and often have the same meaning. But, in our view, there are significant differences between these concepts. Language, thinking, and culture are closely interconnected and, in practice, represent a single system consisting of three constituent elements. Neither of these components can function independently without the other two, meaning they cannot exist. All of them, together, come into contact with the external world, reflect it, and simultaneously participate in its formation. As a result, representations called "world pictures" emerge. In this article, the authors aim to reveal the essence of concepts such as the concept of "world," the problem of "world picture," the real picture of the world, the cultural picture of the world and the linguistic picture of the world, and the national picture of the world.

Keywords: picture of the world, world model, culture, language, thinking, linguistic world picture, linguistic reality, non-linguistic objectivity, conceptual world picture, real world picture.

Аннотация. В данной статье рассматривается узбекская языковая картина мира и вопрос ее интерпретации в лингвокультурологии. Известно, что сегодня в лингвистических исследованиях термины "картина мира" и "модель мира" используются бок о бок и часто имеют одинаковое значение. Но, на наш взгляд, между этими понятиями существуют существенные различия. Язык, мышление и культура тесно взаимосвязаны и на практике представляют собой единую систему, состоящую из трех составных элементов. Ни один из этих компонентов не может функционировать самостоятельно без двух других, то есть не может существовать. Все они вместе вступают в контакт с внешним миром, отражают его и одновременно участвуют в процессе его формирования. В результате возникают представления, называемые

"картиной мира." В данной статье авторы направлены на раскрытие сущности таких понятий, как понятие "мир," проблема "картины мира," реальная картина мира, культурная картина мира и языковая картина мира, национальная картина мира.

Ключевые слова: картина мира, модель мира, культура, язык, мышление, языковая картина мира, языковая реальность, неязыковая объективность, концептуальная картина мира, реальная картина мира.

Kirish. Hozirgi kunda tilshunoslikka bag'ishlangan tadqiqotlarda ikki atama: "dunyo manzarasi" va "dunyo modeli" parallel qo'llanilib, ular bir-birining o'rnida ishlatiladi. Biroq, bizningcha, ularning ma'nosida jiddiy farq bor. "Model" so'zi mantiqiy tashkil etilgan, rejalashtirilgan "nimadir" sifatida taqdim etiladi, "manzara" tushunchasi esa biroz boshqacha xususiyatga ega - unda ijodkorlik elementlari mavjud. Shu munosabat bilan biz mazkur maqolada "dunyo manzarasi" atamasini afzal ko'ramiz.

Tillar begona madaniyat ta'sirida emas, balki tabiiy tilni to'plash, mustahkamlash, uzatish va iste'mol qilishning yangi vositalari ta'sirida "o'ldi". Bu madaniyatlar tilni sezilarli darajada yo'qotib, ramziylikni sezilarsiz ravishda yo'qotgan. Har qanday madaniyatning halokati, buni tushunish mumkin bo'lgan darajada, har doim bir xil yo'l bilan amalga oshiriladi - madaniyat elementlarini izolyatsiya qilish orqali, ya'ni hayot sharoitlarining o'zgarishi natijasida ramziylik yo'qolganda, til madaniyatning izolyatsiyalangan elementi sifatida allaqachon halokatga mahkum bo'lgan. [7]

Adabiyot tahlili. Dunyo manzarasini lingvokulturoliyadagi o'rni va ahamiyati haqida ko'plab tilshunos olim va tadqiqotchilar ish yuritgan. Masalan, Yu.D.Apresyan, V.I. Karasik, P.S.Gurevich, Yu.N. Karaulov, N.Korneyev, G.D. Gachev, A.I.Gelyayeva, M. Xaydegger, I.Trier, N.Korina, S.G.Ter-Minasova, Sh.Safarov, M.Hakimov va boshqalar. Ularning barchasi "dunyo manzarasi" tushunchasini turlicha talqin qilib, ushbu tushunchaga turli ta'rif berishgan.

Til, tafakkur va madaniyat bir-biri bilan shu qadar chambarchas bog'langanki, ular amalda uch tarkibiy qismdan iborat bir butunlikni tashkil etadi, ulardan hech biri boshqa ikkitasisiz faoliyat ko'rsata olmaydi (demak, mavjud ham bo'la olmaydi). Ularning barchasi birgalikda atrof-olam bilan aloqada bo'ladi, uni aks ettiradi va bir vaqtning o'zida shakllantiradi. Shu bilan birga, ular dunyo manzaralari deb ataladigan narsalarni shakllantiradi. [8]

V.I. Karasikning fikricha, "dunyo manzarasi" tushunchasi inson va uning borlig'ining o'ziga xos xususiyatlarini, uning atrof-olam bilan o'zaro munosabatlarini, shuningdek, uning bu dunyoda mavjud bo'lish shart-sharoitlarini aks ettiruvchi asosiy tushunchadir: "Dunyo manzarasi - bu inson dunyoqarashining asosida yotuvchi, uni tashuvchilar tushunchasida dunyoning muhim xususiyatlarini ifodalovchi va insonning butun ma'naviy faolligi natijasi bo'lgan dunyoning boshlang'ich global obrazidir" [3]. Muallif bu har doim obyektiv voqelikning subyektiv obrazi ekanligini alohida ta'kidlaydi, chunki olam manzarasi voqelik hodisalarining ko'zgudagi aksi emas, balki shunchaki talqinidir. "Olam manzarasi"ga o'zgarish xos, binobarin, u dinamik xarakterga ega va bilish jarayoniga

yo'naltirilgan. U insonning dunyo bilan aloqalari jarayonida yuzaga keladi, bunda tajriba va aloqa shakllari juda xilma-xil bo'ladi.

N.Korneyev olamning lisoniy manzarasini o'rganishning ikki asosini aniq farqlash zarurligini ta'kidlaydi [4]:

1) bizdan tashqarida, bizdan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan olam manzarasining tilda aks etishi, uning predmetlari o'rtasida o'ziga xos munosabatlar va aloqalar mavjudligi;

2) bizdan tashqarida, bizdan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan, predmetlar o'rtasida o'ziga xos munosabatlar va aloqalar mavjud bo'lgan dunyo manzarasini tildan ajratib olish.

Muallifning ta'kidlashicha, "birinchi holatda tadqiqotchi barcha tillar uchun obyektiv olamning bir xilligidan olam manzaralarining xilma-xilligiga, ikkinchi holatda esa tillarda olam manzaralarining xilma-xilligidan obyektiv olamning bir xilligiga boradi. Birinchi holatda lisoniy voqelik, ikkinchi holatda esa nolisoniy obyektivlik qayta quriladi. Shunisi e'tiborga loyiqki, hozirgi vaqtga kelib tadqiqotchilar muammoning birinchi va ikkinchi jihatlari bo'yicha bir qator xulosalarni bildirdilar. Til birligining shakllanishida quyidagi omillar yig'indisi ishtirok etishi ta'kidlanadi: 1) ekstralingvistik - fikr va tilda aks ettiriladigan voqelikning obyektiv tabiati bilan bog'liq; 2) konseptual - inson ongi tomonidan obyektiv dunyoni aks ettirish qonuniyatlari bilan belgilanadigan; 3) inson tilida amal qiluvchi xususiy til qonuniyatlari bilan shartlangan" [4].

Nazariy asos. Olamning lisoniy manzarasini ikki modelda tasavvur qilish mumkin: 1) lisoniy model, 2) konseptual model. Bu modellarni tavsiflash mazmuni, metod va usullari bir xil emas.

A.I. Gelyayeva "dunyo manzarasi" muammosi bilan bog'liq quyidagi fikrlarni keltiradi:

1. Obyektivlashtirilmagan (moddiylashtirilmagan) holatdagi dunyo manzarasini mahalliyashtirish "makoni" inson hisoblanadi;

2. "Olam manzarasi" inson tomonidan: a) hayot faoliyati asosida yotuvchi olam obrazlarini predmetlashtirish, obyektivlashtirish natijasida yaratiladi, bu esa mohiyatan olam obrazining rekonstruksiya hisoblanadi va b) refleksiya jarayonida yangi obrazlarni ishlab chiqish, ya'ni uni konstruksiyalashdir;

3. Olam manzarasi - bu voqelikning ko'zgudagi aksi emas, balki uning qandaydir talqini, chunki "dunyoni ma'lum prizmalar orqali ko'rish hisobiga yaratilgan har qanday olam manzarasi doimo muqarrar ravishda inson subyektivligi, o'ziga xosligi xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Olam manzarasi inson dunyoqarashining yadrosini tashkil etadi va uning asosiy xususiyatlarini o'zida mujassam etadi," bu esa tilning antropotsentrikligini belgilaydi [2].

M.Xaydeggerning fikriga ko'ra, "dunyo manzarasi" tushunchasi quyidagilarga borib taqaladi: "Biz "manzara" deganda, avvalo, nimanidir tasvirlash haqida o'ylaymiz.

O'shanda olam manzarasi butun borliqning matosiga o'xshab qoladi. Biroq dunyo manzarasi ko'proq narsani anglatadi. Biz bu yerda dunyoning o'zini, uning butun borlig'ini nazarda tutamiz, chunki u biz uchun belgilovchi va majburiy hisoblanadi. Manzara bu yerda ko'chirilgan narsani emas, balki nutqda eshutilgan narsani anglatadi: biz o'zimizga biror narsaning manzarasini tuzdik... Biror narsaning manzarasini yaratish degani: o'zini, borliqni qanday bo'lsa, shundayligicha o'z qarshisiga qo'yish va uni doimo shundayligicha o'z qarshisida tutib turish demakdir. Ammo bu yerda hali bunday manzaraning mohiyatiga taalluqli hal qiluvchi ta'rif yo'q. "Biz o'zimizga nimaningdir manzarasini yaratdik" degani nafaqat borliq bizda umuman qandaydir tarzda tasavvur qilinganini, balki u bizga o'ziga xos bo'lgan va uni tizim sifatida tashkil etuvchi barcha narsalarda namoyon bo'lganini ham anglatadi. Bu "manzara yaratish"da kompetentlik, qurollanganlik, maqsadga yo'naltirilganlik seziladi. Qayerda olam suratga aylansa, u yerda butun borliqqa inson nimaga intilayotgan bo'lsa va shuning uchun u shunga mos ravishda o'ziga taqdim etishni, o'z oldida ega bo'lishni xohlasa, shunday yondashiladi. Shunday qilib, mohiyatan tushunilgan dunyo manzarasi dunyoni tasvirlovchi manzarani emas, balki shunday manzara ma'nosida tushunilgan dunyoni bildiradi... Gap olam manzarasiga borib taqalgan joyda butun borliqqa nisbatan tub qaror chiqariladi. Borliqning borligini borliqning taqdim etilishidan izlaydilar va topadilar" [6].

Tahlillar va natijalar. "Dunyo manzarasi" atamasining ichida "dunyo" tushunchasi aniqlashtirishga muhtoj. "Dunyo" so'zining qo'llanishiga ko'ra dunyo ikki xil tushuniladi. Birinchidan, bu umuman olam bo'lib, u qandaydir keng qamrovli voqelik sifatida idrok etiladi, unga inson boshqa odamlar bilan bir qatorda kiritilgan va uni barcha boshqa odamlar bilan birlashtiradi. Bunda "umuman dunyo" qandaydir boshqa dunyoga qarama-qarshi qo'yilmaydi. Bu yerda gap dunyo bilan alohida munosabat bog'laydigan inson subyektiga qarama-qarshi qo'yish haqida bormoqda. Subyektiv idrok so'zlovchining ongida qayta tiklangan dunyo manzarasiga muqarrar ravishda ta'sir ko'rsatadi, bu esa uning dunyo haqidagi bayonotida xabar predmetiga aylanadi. Boshqa tomondan, muqobil dunyolar mavjud. Bunday dunyo u bilan taqqoslanadigan boshqa sohalardan farq qiladigan va faqat unga xos qonuniyatlar bilan tavsiflanadigan borliqning biror sohasini ifodalashi mumkin. Bu dunyo, odatda, unga qarama-qarshi qo'yilgan dunyolar fonida idrok etiladi. Masalan, fantaziya dunyosi real dunyoga, bir ijtimoiy dunyo boshqa ijtimoiy dunyoga qarama-qarshi qo'yiladi. "Umuman dunyo" va "muqobil dunyo" o'rtasidagi farq haqida gapirar ekanmiz, "qism bo'lish" iborasi orqali ta'riflangan "the – world" va "a world" o'rtasidagi farqni eslatib o'tadi: *the world* - bu biror narsaning, ya'ni boshqa dunyoning bir qismi bo'lmagan dunyo, *world* esa *the world*ning bir qismidir. "Umuman dunyo" deb ataluvchi, hamma uchun umumiy bo'lgan narsa boshqa odamga bu dunyo haqida tasavvur berishga mo'ljallangan aniq tavsif predmeti bo'la olmaydi. Ko'p hollarda dunyo unga qarama-qarshi turuvchi subyektiv ong bilan o'zaro nisbatda muhokama qilinadi.

Sh.Safarov "olamlar"ning bir nechta "manzarasi" keltiradi:

- olamning lisoniy manzarasi - ong mahsuli, dunyo haqidagi fikrlarni ifodalash vositasi sifatida tafakkur, voqelik va tilning o'zaro ta'siri natijasi;

- dunyoning konseptual manzarasi ancha keng tushunchadir, chunki uni yaratishda turli xil tafakkur turlari, jumladan, noverbal tafakkur ham ishtirok etadi. [9]

Tilning mazkur milliy variantiga xos bo'lgan o'ziga xos nominatsiya usul va vositalarini lisoniy olam manzarasining ajralmas qismi bo'lgan olamning nominativ manzarasi aks ettiradi.

A.I. Gelyayevaning ta'kidlashicha, olamning lisoniy manzarasi deganda turli til vositalari yordamida ifodalangan, atrof-olam haqidagi axborotni yetkazuvchi belgilarning tizimli tartibga solingan ijtimoiy ahamiyatli modeli tushuniladi. Uning asosini, ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, olamning konseptual manzarasi tashkil etadi. Shu bilan birga, olamning konseptual manzarasi olamning lisoniy manzarasiga qaraganda murakkabroq hodisa ekanligi ta'kidlanadi, chunki inson tomonidan idrok etilgan va o'rganilgan hamma narsa ham og'zaki shaklga ega bo'lavermaydi [2]. Olamning lisoniy manzarasi birliklari ikki tomonlama, ikki planli, chunki ular ma'noni belgilar "tanasi" bilan birlashtiradi.

S.G. Ter-Minasova insonni o'rab turgan olamni tasavvur qilishning uch shaklini ajratib ko'rsatadi: olamning real manzarasi, olamning madaniy (yoki konseptual) manzarasi, olamning lisoniy manzarasi [5].

Olamning real manzarasi - bu obyektiv g'ayriinsoniy voqelik, bu insonni o'rab turgan olamdir.

Olamning madaniy manzarasi - bu real manzarani insonning sezgi a'zolari yordamida olingan va uning ongidan o'tgan jamoaviy va individual tasavvurlari asosida shakllangan tushunchalar prizmasi orqali aks ettirishdir.

Olamning lisoniy manzarasi voqelikni olamning madaniy manzarasi orqali aks ettiradi. Muallifning ta'kidlashicha, qism-butun, til-madaniyatning bir qismi munosabati haqida emas, balki o'zaro ta'sir haqida gapirish to'g'riroqdir. Til madaniyatning bir qismi, ammo madaniyat ham tilning bir qismidir. Olamning lisoniy manzarasi madaniyat manzarasi bilan to'liq qamrab olinmagan, agar madaniyat manzarasi deganda inson ongida singan olam tasviri, ya'ni insonning jismoniy tajribasi va ma'naviy faoliyati natijasida yaratilgan dunyoqarashi tushunilsa. Olamning madaniy va lisoniy manzarasi o'zaro chambarchas bog'liq, uzluksiz o'zaro ta'sir holatida bo'lib, olamning real manzarasiga borib taqaladi.

S.G.Ter-Minasovanning fikricha, olamning milliy manzarasi til manzarasiga nisbatan birlamchidir. U tegishli tilga nisbatan to'laroq, boyroq va chuqurroqdir. Biroq aynan til olamning milliy madaniy manzarasini voqelantiradi, uni saqlaydi va avloddan avlodga yetkazadi. Til milliy dunyoqarashdagi hamma narsani qayd qila olmaydi, lekin hamma narsani tasvirlay oladi. Madaniyatning tilga nisbatan yoki, aksincha, tilning madaniyatga nisbatan birlamchiligi haqida gapirish maqsadga muvofiq emas. Aksincha, bular o'zaro

bog‘liq bo‘lgan ikkita "dunyo manzarasi" bo‘lib, ularga nisbatan sabab-oqibat aloqalarini qo‘llab bo‘lmaydi.

Turli tillardagi bir xil tushunchani anglatuvchi so‘zlar semantik sig‘imi bilan farq qilishi, voqelikning turli qismlarini qamrab olishi mumkin. Olam manzarasini ifodalovchi mozaika bo‘laklari inson miyasida tevarak-atrofdagi olamning aks etishi natijasida hosil bo‘lgan tushunchaviy materialning hajmiga qarab turli tillarda turlicha bo‘lishi mumkin. S.G. Ter-Minasovanning fikricha, aks ettirish usullari va shakllari, shuningdek, tushunchalarning shakllanishi, o‘z navbatida, mazkur nutqiy jamoa hayotining ijtimoiy-madaniy va tabiiy xususiyatlariga ham bog‘liq. Til tafakkuridagi tafovutlar ayni bir tushunchaning ifodalanish shakllarining ortiqchaligi yoki yetarli emasligini his qilishda namoyon bo‘ladi.

Shu munosabat bilan Bibliyadagi Bobil minorasi haqidagi afsona yodga tushadi. Nega Xudo odamlarga xalaqit berish uchun minorani vayron qilmadi, balki ularni yagona tildan mahrum qilib, boshqacha yo‘l tutdi? Gap bir-birining gapini tushunmaslikda emas-ku. Odamlar yagona tilga ega bo‘lganlarida, ular bu dunyoni bir xil qabul qilishgan (minorani yagona dunyoning qandaydir ramzi sifatida qabul qilish mumkin), ammo turli tillarga ega bo‘lgach, odamlar yagona dunyoni turlicha qabul qila boshladilar (har kimning "minora" haqida o‘z tasavvuri bor edi), ya’ni tillar ularning fikrlash tarzini o‘zgartirdi va shuning uchun odamlar kelisha olmadilar, bir-birlarini tushuna olmadilar va minora qurib bitkaza olmadilar.

Yu.D. Apresyan olamning lisoniy manzarasi masalasining hozirgi holatini tavsiflar ekan, bunday tadqiqot ikki asosiy yo‘nalishda olib borilishini ta’kidlaydi [1].

1. Bir tomondan, lisoniy va umummadaniy ongning "stereotiplari," muayyan etnosga xos bo‘lgan alohida konseptlar tadqiq etiladi. Muallif ularni o‘ziga xos lingvomadaniy izoglossalar va izoglossalar tutami deb ataydi. Bular ko‘ngil, sog‘inch, taqdir, jasorat, iroda kabi ruslarga xos tushunchalardir. Boshqa tomondan, muallifning ta’kidlashicha, bular o‘ziga xos bo‘lmagan tushunchalarning o‘ziga xos konnotatsiyalaridir (masalan, turli madaniyatlardagi rang belgilarining ramziyligi).

2. Bir vaqtning o‘zida "tilga xos bo‘lgan yaxlit, garchi "soda" bo‘lsa-da, fangacha bo‘lgan dunyoqarashni izlash va qayta tiklash ishlari olib boriladi." Ya’ni "umumiy sheva" tadqiq etiladi. Muallifning ta’kidlashicha, bu yerda milliy o‘ziga xoslikni hisobga olgan holda, "aynan dunyoning yaxlit lisoniy manzarasiga urg‘u beriladi."

So‘nggi yo‘nalishning asosiy qoidalarini umumlashtirib, muallif quyidagilarni ta’kidlaydi:

1. Har bir tabiiy til dunyoni idrok etish va tashkil etishning (konseptualashtirishning) muayyan usulini aks ettiradi. Unda ifodalangan ma’nolar qandaydir yagona qarashlar tizimiga, o‘ziga xos jamoaviy falsafaga aylanadi va til egalarining barchasiga majburiy tarzda singdiriladi.

2. Tilga xos bo'lgan voqelikni konseptuallashtirish usuli (dunyoga qarash) qisman universal, qisman milliy o'ziga xosdir, shuning uchun turli tillarda so'zlashuvchilar dunyoni o'z tillari prizmasi orqali biroz boshqacha ko'rishlari mumkin.

3. Boshqa tomondan, u dunyoning ilmiy manzarasidan ko'plab muhim tafsilotlar bilan farq qilishi ma'nosida "sodda"dir. Bunda sodda tasavvurlar aslo ibtidoiy emas. Ko'p hollarda ular ilmiylaridan kam murakkab va qiziqarli emas. Masalan, insonning ichki dunyosi haqidagi sodda tasavvurlar ana shunday.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, olamning lisoniy manzarasini o'rganish ikki asosiy tamoyilga tayanadi. Birinchisi, insondan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan borliqning tilda o'z ifodasini topishi; ikkinchisi esa, predmet va hodisalar o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlar hamda aloqalarga ega bo'lgan dunyo tasvirini til materiallari asosida aniqlashdir. U odatda ikki ko'rinishda talqin qilinadi: lisoniy model va konseptual model. "Dunyo manzarasi" tushunchasida "dunyo" so'zi turli ma'nolarda qo'llanadi. Shu jihatdan dunyo ikki shaklda anglashiladi: umumiy dunyo va muqobil dunyo. Bundan tashqari, olamning bir nechta manzaralari mavjud bo'lib, ular qatoriga real olam manzarasi, madaniy (yoki konseptual) olam manzarasi hamda lisoniy olam manzarasi kiradi. Va nihoyat, olamning lisoniy manzarasini tadqiq etish asosan ikki yo'nalishda amalga oshiriladi. Birinchi yo'nalishda muayyan etnosga xos bo'lgan konseptlar hamda lisoniy va umummadaniy ong stereotiplari o'rganiladi. Ikkinchi yo'nalishda esa tilning o'ziga xos yaxlit, ilmiy bilimlar shakllanmasidan oldingi sodda dunyoqarashini aniqlash va qayta tiklashga e'tibor qaratiladi. Bunda xalqning umumiy til tajribasi va dunyoni idrok etish usullari tadqiq qilinadi.

Tilning mazmuniy tuzilishida tizimlashtiruvchi asosni izlash tilshunoslarni tilning semantik tahliliga olib keldi. Tilga bunday yondashuv so'zlarning ma'nosiga tizimli qarashni nazarda tutadi. Gap semantik maydon metodi haqida bormoqda. Semantik maydon deganda biror tushuncha (ba'zan g'oya) atrofida guruhlanuvchi so'z va so'z birikmalari tushuniladi. Matnning bunday elementlari "semantik primitivlar" - so'zlar va idiomalarning ishlashini nazarda tutadi. Semantik maydon lug'atning ma'lum bir tilning ma'lum bir "tushuncha" sohasini qamrab oluvchi ixcham qismidir. U takrorlanmas, o'zining ichki qonunlari bilan boshqariladi va turli tillarda ham, bir til tarixida ham o'xshash hodisaga mos kelmaydigan o'zining "dunyo manzarasi"ni amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. 1986, вып.28.-С. 5-33.
2. Геляева А.И. Человек в языковой картине. Мира / Кабард.-Балк. гос. ун-т им. Х.М.Бербекова. – Нальчик,. 2002. – 177 с. – Библиогр.: с. 151–176.
3. Карасик В.И., Ярмахова Е.А. Лингвокультурный типаж «английский чудак». М.: Гнозис, 2006. 238 с.
4. Корнеев П.Г. Динамика концептуальной структуры слов, входящих в ядро языкового сознания русских: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул, 2007. 18 с.

5. Тер-Минасова С.Г. Личность и коллектив в языках и культурах // Вестник МГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация», 2003, № 2. С.7-16.
6. Хайдеггер М. Картина мира // Время и бытие. – М.: Изд-во «Республика», 1993. – С. 41 – 62.
7. Kuldashv A. Tillarda paremiya va turg'un birikmalarni yangi paradigma doirasida o'rganishning ayrim masalalari. Turkiy xalqlar folklorining qiyosiy tadqiqi: lokal xususiyatlar va ilmiy nazariy yondashuvlar. // Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. II-Jild. - Toshkent, 2026. – 459 b. – B. 350-355.
8. Qo'ldasheva, S. A. (2024). Dunyoning til yordamida bilishda ongning roli. "Tarjimashunoslik: Muammolar, yechimlar va istiqbollar II" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman, 1(1), 750–752. Retrieved from <https://conference.uzswlu.uz/conf/article/view/352>
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2008. 300 b.
10. Juraboyeva, G., & Alikulova, N. (2026). Integrating the mystery approach as a pedagogical tool for promoting critical thinking and learning strategies in primary classrooms. // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 5(7), 9–11. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/77487>

